

Pavuša Vežić

Filozofski fakultet u Zadru, Sveučilište u Splitu

Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru

Prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 15. 11. 1999.

Sažetak

Autor raspravlja o poznatoj, ali nažalost uništenoj bazilici u Zadru. Nove spoznaje o njezinu izvornom obliku otkriva analizom arhitektonskih crteža nastalih prije razaranja građevine. Drži da je tanka pregradna stijena, tretirana dosad kao pročelni zid, nastala zapravo naknadnim dijeljenjem prostora te da debeli zidovi ispred te stijene ocrtavaju prvotni opseg crkve. Tako dobiven longitudinalni prostor

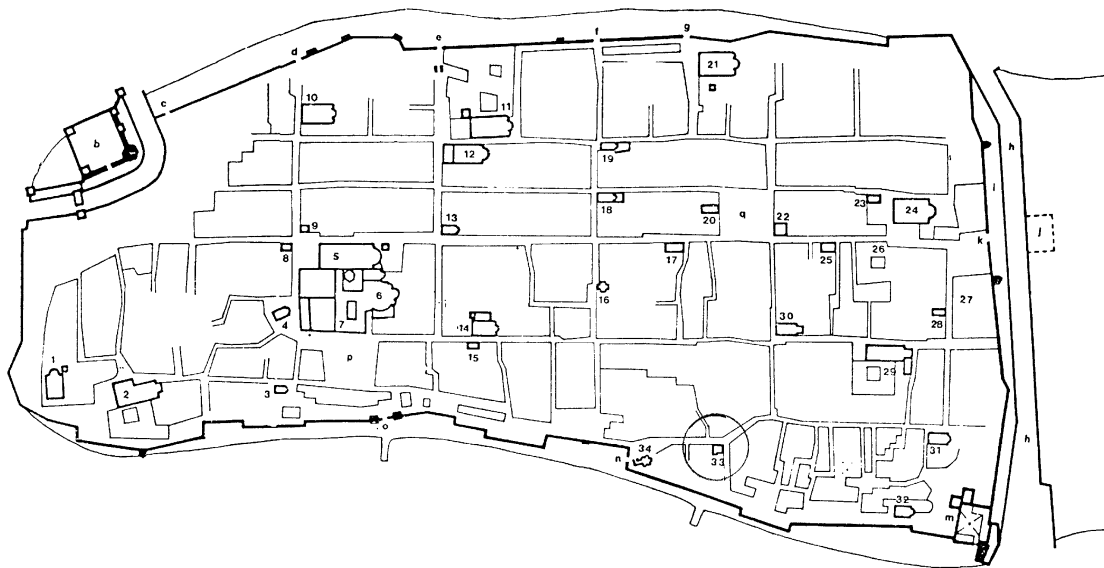
tumači šesterotravejnim te u proporcijama i elementima arhitekture srodnim sa skupinom zadarskih, trogirskih i solinskih građevina X. i XI. st. Povezuju ih zajedničke odlike ranoromaničke umjetnosti. Po njima zadarskoj je crkvi arhitekturom i skulpturom najbliža solinska bazilika Sv. Petra i Mojsija, što je već odavno uočen, ali sada na nov način potvrđen fenomen.

Bazilika Sv. Ivana Krstitelja bijaše jedan od više desetaka kršćanskih hramova u gustome tkivu povijesne jezgre Zadra. Nalazila se nedaleko srednjovjekovnih zidina na jugozapadnoj strani Grada, u predjelu zvanome *Babbe*. Bila je smještena na pravcu jedne od poprečnih ulica, jednoga karda (*cardo*) u antičkoj podlozi gradskoga tkiva, na čijoj su trasi bile još dvije važne zadarske crkve: Sv. Marija Velika do gradske luke i Sv. Lovre do Velike poljane (*platea magna*). Godine 1891. bazilika je razorena, te se otada o toj zanimljivoj građevini piše i govori tek na osnovi povijesne građe: arhivskih podataka, tekstova različitih autora koji su o njoj pisali, te arhitektonskih crteža iz vremena prije rušenja, kao i elementa arhitekture koji su nakon razaranja dospjeli u Arheološki muzej u Zadru (stupovi, kapiteli, imposti te pilastri i pluteji s oltarne pregrade).

Prvotno je bazilika bila posvećena Sv. Ivanu Krstitelju. No, kako to biva s mnogim crkvama općenito, tako je i ovome hramu tokom vremena mijenjan ili nadopunjavao izvorni naziv. Po obližnjim malenim vratima u gradskome zidu (*pusterla*) cijeli je predio uokolo njih nosio ime *Pusterla*, a po njemu je i bazilika stekla naziv Sv. Ivan od Pusterle (*S. Iohannis de Pusterla*). Po stubištu pak, što je uz bok građevine vodilo do terase ispred portala na sjevernom zidu, crkva se navodi i kao Sv. Ivan od Kamenitih skala (*S. Iohannis ad scallas lapideas*). U bazilici je bratovština kovača imala svoj oltar posvećen Sv. Eligiju, njihovu zaštiniku. Po bratovštini je i crkva nazivana Sv. Ivanom Kovačkim (*S. Iohannis Fabrorum*). Međutim, ponajviše se o njoj pisalo kao o Sv. Nediljici, što je pučkom etimologijom kroatizirani oblik kulta Majke Božje (*S. Maria Mater Domini* > *S. Domenica* > *Sv. Nediljica*). Taj kult je prenesen u baziliku skupa sa starinskom slikom iz istoimene crkve ispred Grada, porušene u XVI. st.

Tokom srednjega vijeka hramu Sv. Ivana Krstitelja bile su privržene drevne zadarske porodice, među kojima ponajviše Soppe i Grisogono.

U Katalogu župa i ostalih crkava u zadarskoj dijecezi, u popisu crkava sa laičkim bratovštinama u Zadru, nadbiskup Mate Karaman u XVIII. st. navodi: *S. Domenica (S. Giovanni in Pusterla)*, te u Popisu relikvija u zadarskim crkvama srebrni relikvijar u obliku ruke Sv. Klare: *In Ecclesia S. Joannis Fabrorum*.¹ Temeljem različitih izvora o njoj piše u svojoj knjizi i kanonik Carlo Federico Bianchi u XIX. st.² Dvanaest godina prije njezina rušenja, dakle 1879. godine, austrijski je arhitekt i konzervator Alois Hauser izradio pedantnu arhitektonsku snimku tadašnjega stanja građevine: tlocrt crkve i kripte te njihov uzdužni presjek, sve u mjerilu 1:100 i uredno kotirano.³ Hauser je svoja zapažanja i crteže objavio nakon rušenja bazilike.⁴ Međutim, francuski je arhitekt Charles Errard također izradio crteže građevine, čak dva presjeka i nacrt začelja crkve sa zvonikom do nje te isječak bokocрта s ulazom u baziliku. Tu je dobro zabilježen visinski odnos ulice i terase pred ulazom u crkvu te raspored lezena i slijepih lukova podno krovnoga vijenca na sjevernome zidu bazilike. Errard je crteže objavio 1890. godine.⁵ Istovremeno je zadarski konzervator Giovanni Smirich izradio prostorni crtež građevine gledane s juga. Dobro je zabilježio njezin bazilikalni volumen te zvonik prislonjen na njega i cijeli niz detalja, među kojima su posebno važni lukovi pod krovnim vijencem i lezene na južnome zidu. Prvi je nakon rušenja crkvu spomenuo William Gerber u svojoj knjizi o starokršćanskim građevinama Istre i Dalmacije.⁶ Znatno veće zanimanje posvetio joj je Vitaliano Brunelli, služeći se Smirichevim i Hauserovim crtežima.⁷ Veliku je pozornost poklonio kriпти. U cjelini građevina ga po konstruktivnim i arhitektonskim rje-

Zadar, plan grada s položajem bazilike Sv. Ivana Krstitelja (I. Petricioli)

Zadar, town map showing the position of the basilica of St. John the Baptist (I. Petricioli)

šenjima podsjeća na crkvu Sv. Petra Starog i crkvu Sv. Lovre u Zadru. Imposte i kapitule u bazilici naziva bizantskima. Miloje Vasić pak građevinu pripisuje »tipu trobrodne hele-nistične bazilike«,⁸ a Ljubo Karaman prepoznaje u njezinim svodovnim rješenjima »tip romanske trobrodne bazilike«.⁹ Potom je o građevini na više mjesta pisao Ivo Petricioli vezujući je stilski (arhitekturom i skulpturom!) uz grupu zadarskih i solinskih spomenika XI. st. To je bilo, rekao bih, bitno kulturološko određenje te vrijedne građevine i njezina inventara u vremenu i prostoru Dalmacije ranoga srednjega vijeka te prodora romaničke umjetnosti na njezino tlo.¹⁰ Doduše, pišući o bazilici u nešto mlađim tekstovima, svrstava je još uvijek pod naziv predromanike, ali naglašava »približavanje romanici« te upozorava na »ranoromaničke osobine« zvonika do nje.¹¹ Rezerve prema romaničkom karakteru njezine arhitekture izražava T. Marasović naglašavajući da »nema podudaranja vanjskoga i unutrašnjega raščlanjenja« na njezinim zidovima.¹² Nasuprot tome, M. Jurković crkvu odlučno svrstava u skupinu onih koje znače »pojavu romaničke arhitekture u Hrvatskoj«.¹³ Tezu o korelaciji unutrašnjih nosača u prostoru s vanjskima na plohi zida u našu je teoriju o arhitekturi unio V. Gvoždanović upozoravajući kako »u predromanici ne nalazimo podudaranje organizacije interijera i eksterijera«, dok je »u romanici korelacija u potpunosti provedena«.¹⁴ Međutim, tu pretpostavku, kao i ostale koje autor iznosi na istome mjestu, neki primjeri demantiraju, pa ih valja uzimati s opravdanim oprezom.¹⁵

U cjelini, bazilika Sv. Ivana Krstitelja u Zadru, njezina prostorna struktura te konstruktivna i arhitektonska rješenja, još su uvijek intrigantna tema graditeljskoga nasljeđa srednjovjekovne Dalmacije, problem koji je zasad moguće razrješavati tek na osnovi arhitektonske dokumentacije iz prošloga stoljeća. No, valja nadodati: dijelovi građevine, makar samo

njezine kripe, još su uvijek sačuvani »in situ«! Stoga postoji mogućnost njihova budućeg istraživanja i zaštite, a time i stjecanja kvalitetnije grafičke podloge makar u zoni kripe negoli je njezin tlocrt iz XIX. st. Međutim, za razgovor o cjelini građevine ipak će i nadalje ostati važni osobito Hauserovi nacrti i Smirichev crtež. Dakako, između vremenena izgradnje te bazilike i nastanka navedene dokumentacije proteklo je preko osam stotina godina, u kojima je crkva živjela zacijelo mijenjajući donekle svoj izgled u prostoru. Spomenuta arhitektonska građa zabilježila je trenutak na kraju tih mijena, tek malo prije negoli će građevina biti definitivno uništena. No, pogledajmo što je dosad očitano iz tih crteža kao zapisa o izvornoj arhitekturi Sv. Ivana Krstitelja:

Crkva je bazilikalna građevina u kojoj dva reda stupova dijele naos u tri broda. Svaki je od njih dalje podijeljen u tri križnim svodovima presvođena traveja omeđena spomenutim stupovima i odgovarajućim pilastrima na bočnim zidovima. Na približno kvadratnu osnovu naosa (s unutrašnjim mjerama: 6,41 x 6,26 m) nadovezuju se tri apside utopljene u zidnoj masi na začelnoj strani građevine. Srednja je pravokutna, presvođena svodom u obliku polukalote oslonjena na ugaone trompe (koje je zabilježio Errard). Bočne su apside bile oble, zacijelo presvođene polukalotom.¹⁶ Začelni zid posve je ravan, providen tek s monoforumom u osi glavne apside i prozorom, ili bolje rečeno prorezom u obliku kriza pod zabatom crkve. (Errard u monofori bilježi kamenu rešetku, tzv. tranzenu.) Vanjsko oplošje bazilike, plašt bočnih zidova, raščlanjuju također pilastri, koji svojim rasporedom ne slijede red traveja u crkvi. Nadalje, među njima su podno krovnoga vijenca podignute po tri arkade oslonjene na pilastre i dvije konzole među njima; dakle, po tri slijepa luka u svakome polju među pilastrima. Uz crkvu je s južne strane zvonik kvadratne osnove s ugaonim lezenama uz bridove te

G. Smirich, prostorni crtež bazilike (V. Brunelli)
G. Smirich, spatial drawing of the basilica (V. Brunelli)

Ch. Errard, isječak bokocрта s ulazom u baziliku (Ch. Errard)
Ch. Errard, side-view segment showing the entrance into the basilica (Ch. Errard)

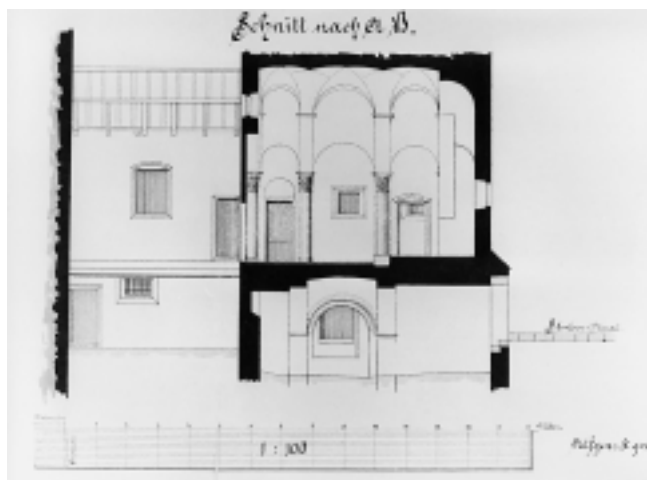

Ranokršćanski pilastar (Arheološki muzej u Zadru)
Early Christian pilaster (Archeological Museum in Zadar)

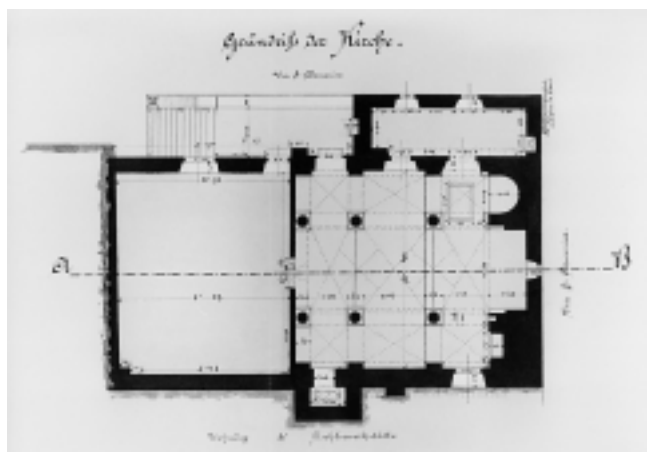
galerijom u vrhu tornja i četverostranom piramidom povrh njega. Kat pod galerijom bio je opremljen uskim monofornama na svakoj stranici tornja. Pristup zvoniku bio je kroz crkvu, a njoj se prilazilo preko stubišta i terase prigradene na sjevernoj strani uz bočni zid građevine. Tu je bio i glavni portal, srećom sačuvan do danas u lapidariju Arheološkoga muzeja u Zadru.¹⁷ (Terasu i portal zabilježio je Errard na spomenutom isječku bokocрта crkve.) Do ulaza se nalazila očito naknadno prigradena sakristija, kojoj se prilazilo iz crkve. Pred njezinim vratima, odnosno pred bočnom apsidom, u podu je bio ukopan grob zabilježen na Hauserovu tlocrtu. Pod crkvom ukopana je i kriptna križnoga tlocrta s vjerojatno grobnim komorama u ugloviima među krakovima križa. Krakovi su presvođeni oblim svodovima. Prilaz kripti, makar u novije vrijeme, bio je s istočne strane izvan crkve, što vjerojatno nije bio izvorni ulaz. Razinom poda kriptna se spuštala do razine antičkoga grada. Bianchi spominje njegov pločnik u kripti.¹⁸ Pločnik je srednjovjekovnoga grada, pak, oko 150 cm iznad rimskoga, a razina poda u crkvi nad kriptom otprilike još toliko nad srednjovjekovnom ulicom. Sve su to uredno zabilježili Hauser i Errard u svojim presjecima kroz baziliku. Valja odmah kazati da je neobična takva elevacija prostora ovoga hrama. U Zadru, u samome Gradu, nijednoj se crkvi nikada nije prilazilo usponom po stubama do terase uzdignute na razini nekakva polukata. Upravo ob-

rnuto, svim se crkvama i danas pristupa s razine uličnoga pločnika, a onima najstarijima s nekoliko se stuba podno praga spušta na pod naosa. Slično se nekada spuštalo i u kriptu Sv. Ivana Krstitelja. (Tek crkva Sv. Stošije na Puntaniki pored Zadra ima elevaciju sličnu našoj bazilici.¹⁹ Stoga vjerojatno i tamo treba govoriti o kripti u donjemu dijelu građevine i crkvi u gornjemu dijelu. Naravno, to je problem za sebe i valja ga ostaviti po strani ove rasprave.²⁰) Dodam li tome i činjenicu da su iz razvalina bazilike potkraj XIX. st. izvučeni uz ranoromaničke elemente arhitekture i oni sa starokršćanskim stilskim odlikama te da i sam titular sugerira rano kršćansko razdoblje, sama se od sebe nameće mogućnost (koju tek valja istraživati) da je naša bazilika i kriptna pod njom zapravo natkrila neko prethodno kultno mjesto u tkivu ovoga grada; da je ona možda novi hram na mjestu staroga?

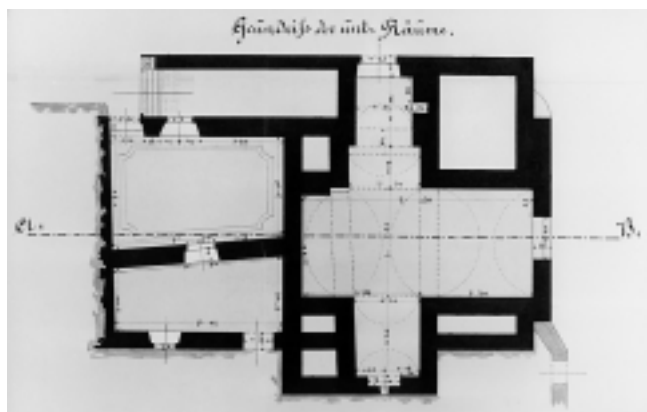
Međutim, vratimo se Hauserovim nacrtima i ranoj romaničkoj arhitekturi ove građevine, i to s pitanjem: da li crteži pružaju i više podataka o izvornome obliku bazilike Sv. Ivana Krstitelja negoli su oni dosada uočavani? Čini mi se da je odgovor na to pitanje potvrđan i da pred nama stoji još nekoliko važnih podataka, koji zajedno sugeriraju baziliku naglašene longitudinalne, a ne kvadratne osnove. Prije svega valja spomenuti »pročelni« zid crkve u XIX. st. Njeza je Hauser pedantno zabilježio u tlocrtu i presjeku građevine kao

A. Hauser, presjek crkve i kripte (Konzervatorski odjel Split)
A. Hauser, sectional view of the church and the crypt (Art Conservation Department in Split)

A. Hauser, tlocrt crkve (Konzervatorski odjel Split)
A. Hauser, plan of the church (Art Conservation Department in Split)

A. Hauser, tlocrt kripte (Konzervatorski odjel Split)
A. Hauser, plan of the crypt (Art Conservation Department in Split)

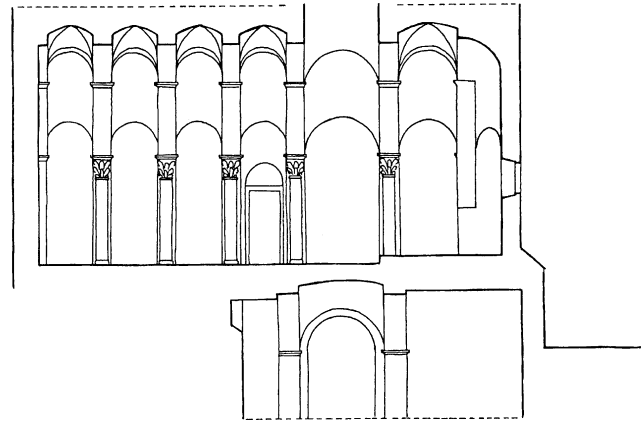
tanku zidnu stijenu debljine svega 15 cm! Međutim, nije moguće da je pročelje bazilike bilo tako tanak zid. Zacijelo se radi o naknadnoj pregradnoj stijeni koja je u nekom nama nepoznatom vremenu i nepoznatim okolnostima podijelila izvorni volumen bazilike u dva prostora. Prvi par stupova do pregradne stijene sa stilskim odlikama svojih baza i kapitela upućuje na razdoblje znatno mlađe od onih izvornih na ostalim stupovima. Čini se da je riječ o vremenu renesanse ili čak baroka. Dakle, razdoblju znatno mlađemu od ranoromaničkoga valja pripisati opsežno preuređenje prvotne bazilike. Tom adaptacijom crkva je podijeljena u dva prostora, od kojih je jedan u izvornome rasporedu konstrukcija dočeka 1891. godinu, a drugi pak već ranije izgubio izvornu strukturu. No, čini se da nam raspored debelih zidova ispred tanke pregradne stijene ocrta zapravo prvotnu dužinu bazilike, produžetak njezinih bočnih zidova i položaj stvarnoga pročelja te građevine. Svojom dužinom taj prostor odgovara širini još triju traveja bazilike. No, njihova pojedinačna mjera varira od 129 do 145 cm, kako to na tlocrtu hrama numerički bilježi Hauser. Stoga ostaje upitnim kojega su raspona stvarno bili traveji u prednjemu dijelu crkve, a od toga zavisi i pravi položaj pročelnoga zida. Dakle, ostaje otvorenim i pitanje da li je pročelje bilo na mjestu širokoga zida nasuprot pregradne stijene? Ili je možda taj zid u nekome vremenu prislonjen uz pročelje s njegove vanjske strane? To nije isključeno, ali nije ni bitno za spoznaju prvotne dužine bazilike i prave množine traveja u njoj. Dakako, svi su traveji zacijelo bili presvođeni križnim svodovima. Tek je nad onim što ga omeđuju četiri stupa ispred svetišta u glavnoj lađi vjerojatno bilo okno i poviše njega tambur s kupolom. Travej ima izrazito širi raspon od ostalih, 203 cm, te osnovu blisku kvadratu. Ljuskasti svodovi zabilježeni na tome mjestu na Hauserovim crtežima zacijelo su posljedica naknadnoga preuređenja prostora. Pretpostavku da je pred svetištem u zadarskoj bazilici stajala kupola već je iznio T. Marasović.²¹

Opisanim načinom čitanja podataka u Hauserovim crtežima, bazilika Sv. Ivana Krstitelja u Zadru pokazuje se znatno dužom građevinom negoli smo dosada o njoj razmišljali. Umjesto dosadašnja tri traveja u njezinim lađama sada raspoznajemo sesterotravejni naos, što je, čini mi se, značajan prilog ukupnome stilskom i vremenskom određenju ove crkve. Pritom je važno napomenuti da je njezina arhitektura i skulptura nastala istovremeno, o čemu posebno svjedoče plastično izrađeni ornamenti na konstruktivnim elementima građevine (impusti nad stupovima i oni pod svodovima te okvir portala), koji su fizički srašteni s njezinom statičkom cjelinom, a stilski su upravo istovjetni s onima na mobilnim dijelovima crkvenoga inventara (pilastri i pluteji oltarne pregrade). Ti su dijelovi pak temeljem relevantne analize dovedeni u stilsko-kronološku vezu s ciborijem prokonzula Grgura i srodnih umjetnina u Zadru, pa shodno tome valja potvrditi datiranje cjeline bazilike i njezina namještaja u četvrto ili peto desetljeće XI. st.²²

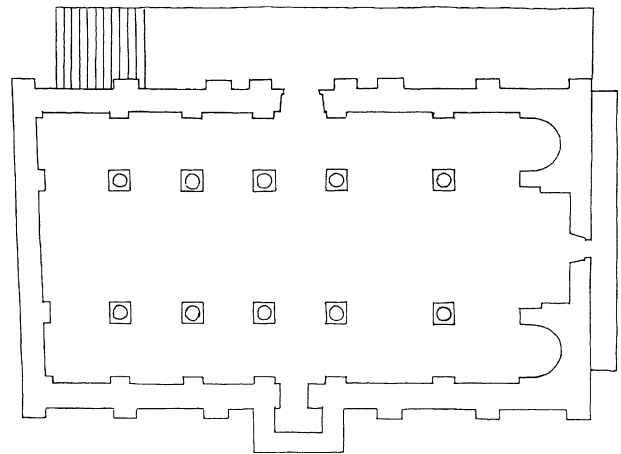
Štoviše, držim da je moguće proširiti niz bazilici Sv. Ivana Krstitelja srodnih građevina u krugu ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji. Naime, osobitu sličnost s crkvicom Sv. Lovre u Zadru i posebno sa spomenutom bazilikom Sv. Petra i Mojsija u Solinu već je odavno istaknuo I. Petricioli.²³ Čini mi se da je tim analogijama sada moguće pridružiti i veći

broj građevina. Navest ću prije svega Sv. Stjepana u Solinu, baziliku koju poznajemo nazalost samo na razini njezina tlocrta, a koja poput naše crkve ima s vanjske i unutrašnje strane raščlanjeno oplošje perimetralnih zidova, i to na način po kojem vanjske lezene ne slijede ritam nutarnjih pilastara. Bazilika je prema natpisu sa sarkofaga kraljice Jelene datirana u vrijeme prije 976. godine.²⁴ U njezinoj prostornoj strukturi pilastri skupa sa stupovima tvore niz traveja, među kojima je pred svetištem jedan širi od ostalih i u osnovi blizak kvadratu. Dakle, shema vrlo slična onoj u Zadru. Znatnu razliku čini naravno zapadni sklop na pročelnoj strani Sv. Stjepana, kao i na začelnoj strani, gdje je u prostoru istaknuta pravokutna apsida. Ona na vanjskome oplošju ima ugaone lezene, upravo kao i bazilika Sv. Martina (kasnije Sv. Barbare) u Trogiru. Oplošje njezina pročelja, pak, također raščlanjuju lezene, a nutrinu prostora dijele brodovi i traveji jednako kao i crkvu u Solinu. Novijim proučavanjima strukture R. Bužančić je ustanovio dvije faze građevine. Prvu pripisuje izmaku X. st., a drugu temeljem stilskih odrednica s pravom povezuje sa zadarskim crkvama Sv. Lovre i Sv. Nediljice (Sv. Ivana Krstitelja) te datira u prvu polovinu XI. st. (pripisujući crkvi i drugu adaptaciju na koncu stoljeća).²⁵ Važno je naglasiti da su svodovna rješenja i sustav njihovih nosača (stupova i pilastara nad njima te imposta i pojasnica pod križnim svodovima) u Trogiru zaista jednaki s onima zabilježenim na Hauserovim crtežima bazilike u Zadru. Ktome, jedna je i druga crkva u traveju pred svetištem imala tambur s kupolom. Svodovna rješenja u crkvi Sv. Lovre u Zadru utoliko su različita što tamo uz bočne zidove ne stoje križni svodovi, već polukalote oslonjene na ugaone trompe.²⁶ (Možda uz ovaj niz valja spomenuti i crkvu Sv. Petra u Dubrovniku, koja poput bazilike Sv. Ivana Krstitelja u Zadru ima ukopanu kriptu, ali u cjelini prostorne strukture ipak naglašenije odlike bizantske negoli romaničke sheme.²⁷)

Međutim, ponajveću srodnost bazilika Sv. Ivana Krstitelja u Zadru ima s bazilikom Sv. Petra i Mojsija u Solinu. Osobito je velika sličnost u zoni svetišta, gdje su apside jednako raspoređene i upisane u debljinu začelnoga zida. Apsida u osi srednje lađe pravokutna je, a one u osima bočnih brodova oble su. Sada je toj specifičnoj srodnosti u oblikovanju svetišne zone bazilike moguće pridružiti i opću sličnost u proporcijama građevine i artikuliranju njezinih arhitektonskih elemenata. Štoviše, ta struktura ima i svoj ekvivalent u modeliranju skulpture, što je posebno važna činjenica za razmatranje ukupne zadarsko-solinske kulturne i umjetničke bliskosti tokom prve polovine i oko sredine XI. st. Naime, tome je vremenu pripisan plutej iz splitske krstionice, što ga neki autori, vjerujem opravdano, dovode u vezu sa solinskom bazilikom. Na njemu je prikazan lik vladara, u našoj historiografiji često i čini mi se neopravdano tumačen likom hrvatskoga kralja, odnosno vladara iz realne povijesne zbilje.²⁸ Ikonografski, pak, prizor vrlo dobro odgovara sadržaju »Parabole o okrutnome dužniku« iz Matejeva evanđelja (Mt. 18, 23–27) što je kao religiozna, a ne profana tema primjernije prizoru na pluteju oltarne pregrade u kršćanskoj hramu.²⁹ No, nezavisno od toga problema, reljef je stilski zaista veoma blizak zadarskim plutejima, te je opravdano svrstan u zadarsko-splitsku grupu,³⁰ koju bi, držim, trebalo nazivati zadarsko-solinskom. To više što iz bazilike Sv. Petra i Mojsija potječu i ulomci ciborija koji je stilski upravo istovjetan sa

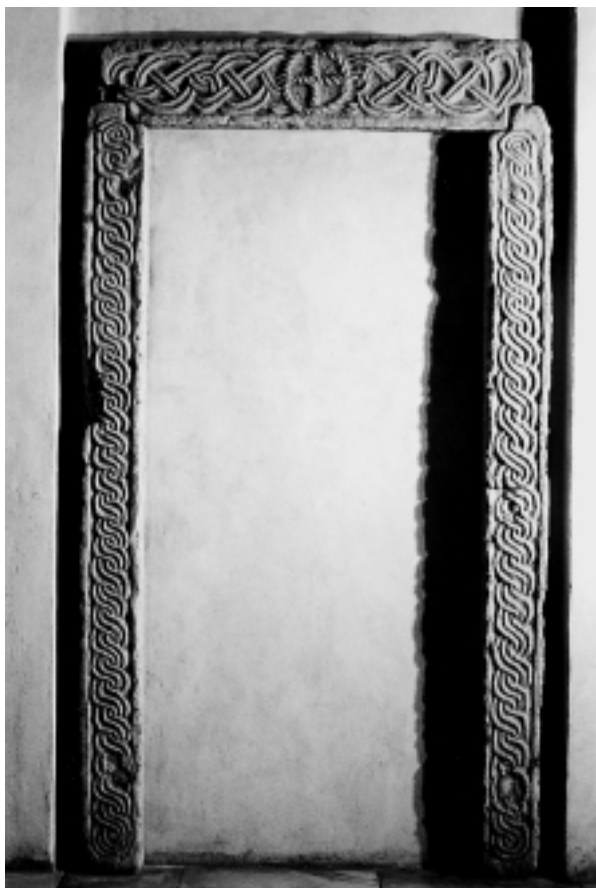
Grafička rekonstrukcija presjeka bazilike
Graphic reconstruction of the section of the basilica

Grafička rekonstrukcija tlocrta bazilike
Graphic reconstruction of the plan of the basilica

Imposti iz bazilike Sv. Ivana Krstitelja
Imposts from the basilica of St. John the Baptist

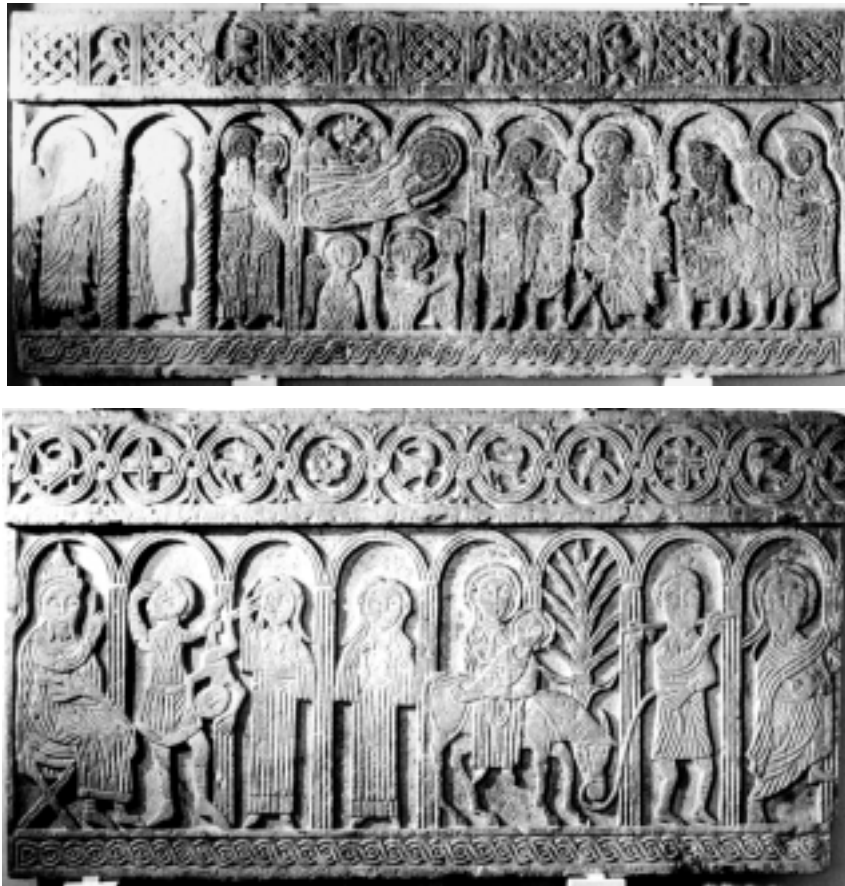

Portal iz bazilike Sv. Ivana Krstitelja
Portal from the basilica of St. John the Baptist

zadarskim ciborijima XI. st.³¹ Ktome i neki imposti iz solinske bazilike pokazuju srodnost s kamenom plastikom cijele skupine spomenutih umjetnina. Sve to, upravo kao na zadarskom primjeru, govori da je i solinska bazilika nastala u jednome trenutku ugrađivši u vlastitu strukturu kamenu plastiku i arhitektonske oblike koji je dovode u prisnu vezu s arhitekturom i skulpturom Zadra iz prve polovine i sredine XI. st.

(Još jednu građevinu, sada iz prostora mletačkih laguna, valja spomenuti kao tipološki srodnu osobito sa zadarskom i solinskom bazilikom. To je crkva Sv. Maura u mjestu Jesolo. Sačuvana je nažalost samo u skromnim arheološkim ostaci-

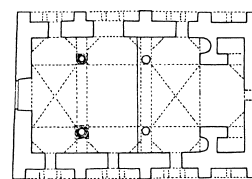
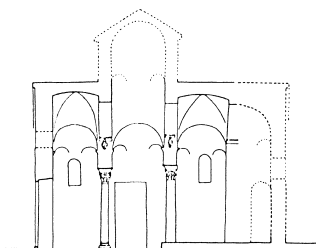
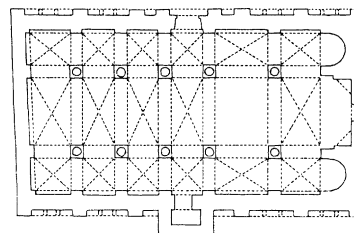
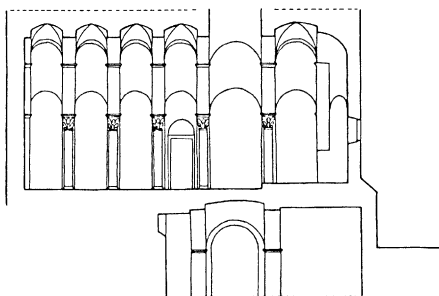
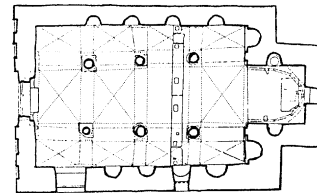
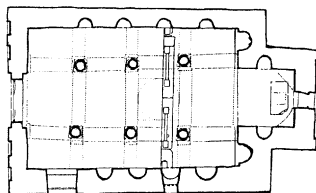
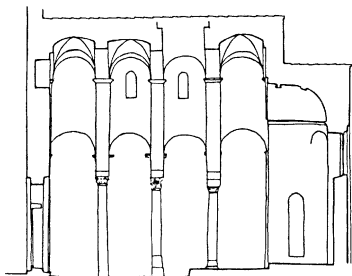
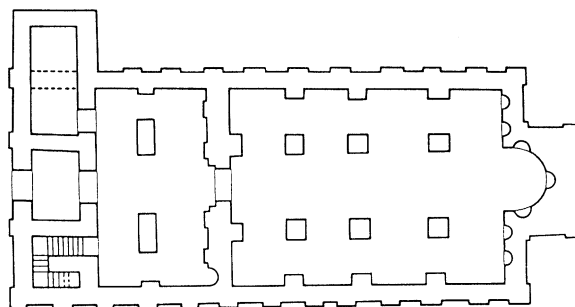
ma, koji ipak pokazuju istovjetnu planimetriju građevine, njezine proporcije i pogotovo način oblikovanja svetišne zone s tri u začelju upisane apside, od kojih je ona u srednjoj lađi pravokutna, a one u bočnim brodovima su oble. W. Dorigo baziliku problematično datira između VI. i VII. st., a ulomak pluteja iz nje dovodi u vezu s plastikom IX. st. No, upravo taj plutej s ornamentima spletenim od tzv. bizantskog tropruta [sa širokim srednjim prutom između dva uska na rubovima trake] ukazuje na stilski još mlađe vrijeme, razdoblje vjerojatno X. ili XI. st., što zapravo može biti pravi oslonac za datiranje crkve i namještaja u njoj.³²)

Pluteji oltarne pregrade iz bazilike Sv. Ivana Krstitelja
Altar rail cancelli from the basilica of St. John the Baptist

U cjelini, navedene građevine stilskim odlikama u sebi i svojoj arhitekturi, podjednako kao i skulpturi, ocrtavaju opseg rane romaničke umjetnosti u Dalmaciji. Međusobnim srodnostima produbljuju našu spoznaju o stvarnim začecima i punoj širini kruga ranoromaničke arhitekture, ali još uvijek i žive bizantske tradicije iskazane ponajviše elementom kupole u tijelu građevine. Ta stilski donekle bivalentna arhitektura, svojim pragom stoji u drugoj polovini X. st. (Sv. Stjepan u Solinu i prvotni Sv. Martin u Trogiru), ali puninu izraza gradi tokom prve polovine XI. st. (Sv. Ivan Krstitelj i Sv. Lovre u Zadru te preuređeni Sv. Martin u Trogiru i Sv.

Petar i Mojsije u Solinu). Istovremeno, ona nam snagom umjetnine kao povijesnoga izvora govori ujedno o prisnoj povezanosti zadarske s trogirskom i solinskom sredinom potkraj X. st. i tokom prve polovine XI. st., vremena u kojem su potomci zadarske porodice Madijevaca obnašali dužnosti gradskih priora u Zadru i Trogiru te prokonzula cijele Dalmacije.³³ Ktome, Grgur je bio arhont i toparh Zadra i Salone.³⁴ Dakle, opravdano je pomišljati da se u Zadru i Solinu toga vremena grade i klešu srodne umjetnine proizašle iz iste, rekao bih, zadarske radionice.

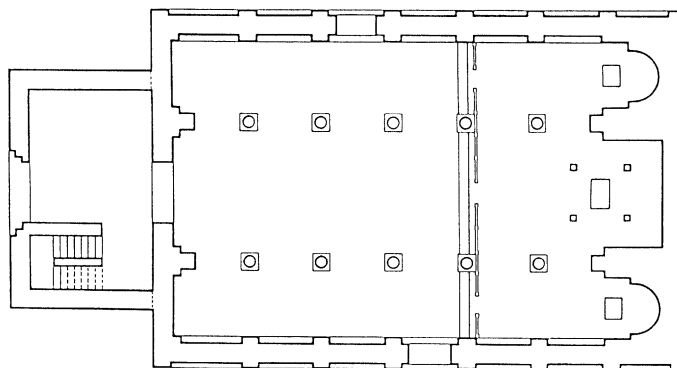

Usporedni presjek Sv. Martina u Trogiru te Sv. Ivana Krstitelja i Sv. Lovre u Zadru

Juxtaposed sectional drawings of the church of St. Martin in Trogir and the church of St. John the Baptist and St. Lawrence in Zadar

Usporedni tlocrti crkava: Sv. Stjepan u Solinu, Sv. Martin u Trogiru (prva i druga faza), Sv. Lovro i Sv. Ivan Krstitelj u Zadru te Sv. Petar i Mojsije u Solinu

Juxtaposed plans of the churches of St. Stephen in Solin, St. Martin in Trogir (first and second stage), St. Lawrence and St. John the Baptist in Zadar and St. Peter and Moses in Solin

Bilješke

- 1
ZKZd, ms. 393, list 42 i 56.
- 2
C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, Sv. I (dalje: ZC), Zara 1877., str. 413–415.
- 3
Primjerak izvornih Hauserovih nacrti pohranjen je u Konzervatorskome uredu u Splitu. Pripremajući ovaj tekst i svoje crteže u njemu služio sam se fotokopijama originala, koje mi je susretljivo ustupila kolegica A. Gamulin, kojoj i ovom prilikom zahvaljujem na suradnji.
- 4
A. Hauser, *Die Kirchen S. Lorenzo und S. Domenika in Zara*, Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale, XX, Wien 1894., str. 246–248.
- 5
Ch. Errard, *Torcello et la Dalmatie*, L'art byzantin, IV, Paris 1890.
- 6
W. Gerber, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden 1912., str. 108.
- 7
V. Brunelli, *Storia della città de Zara dei tempi piu remoti sino al MDCCCXV completata sulle fonti*, Venezia 1913., str. 253–259.
- 8
M. M. Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd 1922., str. 60.
- 9
Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930., str. 56.
- 10
I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, (dalje: *Pojava*), Zagreb 1960., str. 15–33; *Isti*, *Umjetnost XI stoljeća u Zadru*, (dalje: *Umjetnost*), Zadarska revija, Sv. 2–3, Zadar 1967., str. 162; *Isti*, *Reliefs de l'église salonitane de St-Pierre*, (dalje: *Reliefs*), *Disputationes salonitanae 1970.*, Split 1975., str. 111–117; *Isti*, *Skulpture iz 11. st. u Zadru, Splitu i Solinu. Tragom srednjovjekovnih umjetnika*, (dalje: *Skulpture*), Zagreb 1983., str. 7–26.
- 11
N. Klaić – I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409. godine. Prošlost Zadra*, Sv. II, Zadar 1976., str. 13–146; **I. Petricioli**, *Od Donata do Radovana*, Split 1990., str. 42.
- 12
T. Marasović, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, (dalje: *Graditeljstvo*), Split 1994., str. 92 i 199.
- 13
M. Jurković, *Pojava romaničke arhitekture u Hrvatskoj*, Starohrvatska spomenička baština, Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zagreb 1996., str. 325–338.
- 14
V. Gvozdanović, *Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest evropske predromanike*, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978., str. 133.
- 15
Tako npr. redosljed pilastara na vanjskome plaštu južnoga zida crkve Sv. Krševana u Zadru uopće ne odgovara rasporedu stupova u kolonadama te izrazito romaničke bazilike.
- 16
Doduše, Hauser južnu bilježi kao plitku pravokutnu nišu; Errard, međutim, vjerojatno po nekim tragovima sačuvanim u njegovo vrijeme, crta na tome mjestu polukružnu apsidu jednaku s onom sjevernom. To je zacijelo bio izvorni oblik apside i južne apside.
- 17
Tamo je dospio zahvaljujući zadarskome konzervatoru G. Smirichu, koji je okvir vrata skupa s ostalim lapidama iz crkve prenio u Muzej neposredno nakon rušenja građevine.
- 18
C. F. Bianchi, ZC, str. 414.
- 19
M. Suić – I. Petricioli, *Starohrvatska crkva Sv. Stošije kod Zadra*, Starohrvatska prosvjeta, Ser. III, Sv. 4, Split 1955., str. 7–22.
- 20
M. Jurković, *Sv. Petar Stari u Zadru i njegova kriptu*, Starohrvatska prosvjeta, Ser. III, Sv. 24, Split 1997., str. 77–87.
- 21
T. Marasović, *Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji*, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978., str. 93.
- 22
I. Petricioli, *Umjetnost*, str. 160–162; *Skulpture*, str. 24.
- 23
Isti, *Umjetnost*, str. 160–162.; *Reliefs*, str. 111–116.
- 24
Ž. Rapanić – D. Jelovina, *Revizija istraživanja i nova interpretacija kompleksa na Otoku u Solinu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Sv. 70–1, Split 1977., str. 107.
- 25
R. Bužančić, *Nova saznanja o gradnji crkve Sv. Martina*, rukopis magistarskoga rada obranjenoga na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu 1995. godine.
- 26
I. Petricioli, *Crkva Sv. Lovre u Zadru*, Starohrvatska prosvjeta, Ser. III, Sv. 17, Split 1988., str. 68; **P. Vežić**, *Elementi di architettura bizantina nelle costruzioni alto medievali di Zara*, Hortus artium medievalium, Zagreb – Motovun 1998., str. 62.
- 27
Ž. Peković, *Crkva Sv. Petra u Dubrovniku*, Starohrvatska spomenička baština, Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zagreb 1996., str. 267–277.
- 28
I. Fisković, *Il re croato del bassorilievo protoromanico di Spalato*, Hortus artium medievalium, Sv. 3, Zagreb – Motovun 1997., str. 179–209.; **T. Marasović**, *O krsnom bazenu splitske krstionice*, Starohrvatska prosvjeta, Ser. III, Sv. 24, Split 1997., str. 7–54. (U tim je člancima navedena uglavnom sva relevantna literatura za daljnje pobliže analiziranje i tumačenje te intrigantne teme u našoj historiografiji)
- 29
S. Radojčić, *Ploča s likom vladara u krstionici splitske katedrale*, Zbornik za likovne umetnosti, Sv. 9, Novi Sad 1973., str. 3–13.
- 30
I. Petricioli, *Pojava*, str. 28–32.
- 31
Isti, *Reliefs*, str. 114.
- 32
W. Dorigo, *L'arredo plastico altomedievale delle chiese di Equilo (Jesolo)*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Sv. 36, (Petriciolijev zbornik I), Split 1995., str. 272–273.
- 33
T. Burić, *Tko je bio prokonzul trogirskoga natpisa?*, Starohrvatska prosvjeta, Ser. III, Sv. 20, Split 1990., str. 239–246.
- 34
I. Petricioli, *Skulpture*, str. 24.

Summary

Pavuša Vežić

The Basilica of St. John the Baptist (St. Nediljica) in Zadar. A Contribution on the Early Romanesque Architecture in Dalmatia

The Early Romanesque basilica of St. John the Baptist in Zadar was destroyed in 1891. Nevertheless, parts of its architecture: columns, capitals, imposts, the portal frame and the altar rail cancelli, have been preserved and stored in the Archaeological Museum. Precise architectural drawings of the building had been made before its destruction (A. Hauser, G. Smirich and Ch. Errard) and with this legacy it was recorded in historiography as a relatively well-known structure. It was also accurately dated using critical sculpture analysis (I. Petricioli). In this work the author also points out some other elements recorded in the architectural drawings which offer

better insight into the original form of the basilica and its correspondence with a group of similar buildings in Dalmatia. First of all, the thin partition wall which had formerly been treated as a church facade wall was made when the church was subsequently divided longitudinally. The thick walls in front of it actually define the original proportion of the basilica. Therefore, instead of having a square ground-plan, it was a longitudinal and six-traved building. The outside pilasters and the inside pilaster strips divided the surface of its walls and supported a system of cross-vaults, among which next to the presbytery stood a domed tambour. By its architectural elements the basilica corresponds with a group of similar buildings: St. Stephen in Solin and St. Martin in Trogir (both from the 10th c.), and St. Lawrence in Zadar and the remodelled St. Martin in Trogir (both from the 11th c.). However, it is most similar to the basilica of St. Peter and Moses in Solin with which it shares the same proportions, articulation, identically formed sanctuary area and stylistically similarly modelled stone plastic art. All that broadens former knowledge about the development of the Early Romanesque architecture in Dalmatia and offers additional proof of Zadar's cultural links with Trogir and Solin in the late 10th and during the first half of the 11th century.